

Náčrt vzorců védského slovesného kořene^[*]

Ondřej Šefčík

0 V tomto článku se pokusíme osvětlit některé problémy spojené s popisem struktury staroindického slovesného kořene a stanovit obecný vzorec tohoto slovního komponentu. Materiálově budeme vycházet z védského jazyka (zejména z jazyka nejstarší památky – Rgvédu, částečně i z materiálu mladších památek řazených k védským sbírkám, vzácně i zcela povédských), konkrétně z materiálu shromážděného MacDonellem (1916: 369-435) s přihlédnutím k Whitney (2000b) a Werba (1997).

0.1 Termíny védština, staroindičtina a sanskrť (a jejich odvozeniny) budeme dále chápat jako synonyma.

0.2 Kořeny budeme uvádět v obvyklé slovníkové podobě, bude-li to názornost výkladu vyžadovat, přiřadíme i pro výklad vhodnější kořenový alomorf. Přibližný význam kořene uvádíme pouze v textu, nikoliv v tabulkách, nevyžaduje-li to jasnost výkladu.

0.3 Zcela pomíjíme to, zda se daný kořen podílí na ablautu. Všechny kořeny chápeme jako ablautující, případně s nimi pracujeme jako s kořeny se shodou okolností nedoloženým ablautem.

0.4 V následujícím výkladu si pro názornost poněkud zjednodušíme fonologický systém staroindičtiny:

0.4.1 Pro naše účely považujeme tzv. cerebrály (*t, th, d, dh, s, ṣ, ṇ*) za pouhé varianty dentál (*t, th, d, dh, s, n*), kterými opravdu jsou, a ve výkladu je od pravých dentál nijak neodlišujeme, ačkoliv graficky je zachováváme.

0.4.2 Digrafy typu *Ch* označují fonémy, nikoliv trsy fonémů. Foném *h* je funkcí znělá aspirovaná okluziva a v dalším výkladu s ní tak i pracujeme.

0.4.3 Komponenty *r* a *l* jsou sice nejspíše alofony jednoho fonému, v dalším textu však pro zjednodušení výkladu (vykládané téma totiž je k této otázce lhostejné) pracujeme s oběma komponenty jako se dvěma fonémy.

0.4.4 Za tzv. krátké diftongy ve shodě s tradicí považujeme *e, o, ar, al, an, am*, za dlouhé diftongy *ai, au, ār, āl, ān, ām* (tradiční grafická konvence neodpovídá fonologické skutečnosti). Všechny diftongy jsou fonologicky sekvence pravého vokálu *a* nebo *ā* a sonanty či nazály.

0.4.5 Komponent *X* bude označovat takovou délku, kterou lze chápat jako analogickou konsonantu ve stejné pozici (tj. délku náhradní).

0.4.6 Termínem dierém označujeme invariant delimitativního segmentálního komponentu (mezislovní pauzu) i její varianty.

1 Základní vlastnosti staroindického kořene

Definujme si slovesný kořen jako takovou část slovesného tvaru, která není motivována žádným synchronním derivativním či flektivním elementem.

K nalezení těchto částí vede cesta skrze poznání a analyzování jednotlivých alomorfů daného kořene. Po této operaci můžeme přistoupit k definování invariantu za těmito variantami.

1.1 Védský kořen má rozličné syntagmatické a paradigmatické alomorfy. Například kořen *muc-* „vypustit“ má doloženy ve védských textech tyto tvary (uvádíme pouze příklady na doložené kmeny, nikoliv všechny tvary od těchto kmenů): ps. VI *muñčāti*, IV *múcyase*, pf. *mumucmáhe, mumócata*, ao. kořenový *ámok, ámuktam*, tematický *mucás*, sigmatický *ámauk* (B.), *ámukṣi*, fut. *mokṣyáti*, pasivum *mucyáte*, ppp. *muktá*, desiderativum *múmuḥṣati* atd.

Náš kořen podléhá paradigmatickým alternacím ablautu (*muc-* ~ *moc-* ~ *mauc*), reduplikaci (*mu-*) a infixaci (*mu-n-c-*), syntagmaticky alternují *c* ~ *k* (*k* je před okluzivou, sykavkou a dierémem, *c* všude jinde).

Ablaut, reduplikace a infixace jsou ovšem paradigmatické prostředky ekvivalentní prostředkům rozličné sufixace (viz příklady výše). Zatímco reduplikace a infixace se dají od samotného kořene dobře odlišit tím, že mají samostatnou „aglutinovanou“ formu, povaha ablautu je poněkud zastřena tím, že se projevuje na kořenovém vokálu.

1.2 Ablaut se zjednodušeně podle evropské lingvistické tradice projevuje odstraněním *a* v redukovaném stupni a prodloužením tohoto vokálu v stupni zdloženém. Staří indiští gramatikové ale chápali kořen jako pouhou kostru konsonantů (identifikovanou s redukovaným stupněm), která po přidání *a* tvoří stupeň plný (*guṇa-*) a po přidání dalšího *a* stupeň zdložený (*vṛddhi-*). V následující tabulce si obě pojetí názorně srovnáme na příkladu schématického kořene s iniciálou i kodou (CVC). Vidíme, že se obě pojetí liší tím, který ze stupňů ablautu chápou jako východisko paradigmatické alternace.

[*] Previously published as Šefčík, Ondřej. 2005. “Náčrt vzorců védského slovesného kořene”. *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity* A53, pp. 17-29. Brno: Masarykova univerzita. Reproduced with permission. [Editor's note]

Tabulka 1	Srovnání pojetí ablautu v různých tradicích				
evropské pojetí ablautu		indické pojetí ablautu			
reduovaný stupeň	↑	CaC – a = C_C	základní stupeň	↓	C_C
plný stupeň		CaC	guṇový st.		C_C + a = CaC
zdloužený stupeň	↓	CaC + a = CaaC = CāC	vṛddhiový stupeň	↓	CaC + a = CaaC = CāC

Co je oběma pojetím společné, je pochopení toho, že vokalizká část kořene podléhá paradigmatické alternaci, zatímco části konsonantické podléhají pouze alternacím syntagmatickým.

1. 3 Syntagmatickými alternacemi nejsou jenom asimilační procesy znělosti, aspirovanosti a lokace, jsou jimi ovšem i vzniky slabičných sonant (v redukovaném stupni) a tzv. diftongů (v plném stupni krátkých, tj. *e, o, ar, al, an, am*; dlouhých *ai, au, ār, āl, ān, ām* v zdlouženém stupni; včetně tzv. *samprasáranových*, tj. v schématickém vzorci RS: *R̥* ~ PS: *Ra* ~ DS: *Rā*).

1. 4 Vrchol je tedy taková část kořene, která podléhá paradigmatické alternaci, konsonantické svahy této alternaci nepodléhají.

Proto můžeme označit svahy kořene jako *konstanty kořene*, vrchol jako *proměnnou kořene*.

V našem dalším výkladu se budeme věnovat strukturám těchto kořenových konstant.

2 Distribuce fonémů v kořeni

Pro sanskrt je typická omezená distribuce fonémů v jednotlivých částech slova. Rozdělme si slovo na kořen, derivativní a flektivní elementy a uveďme si, jaké fonémy se vyskytují v kořeni a jaké pouze v derivačních a flektivních elementech. V celém oddělení 2 budeme pracovat s materiálem i z jmenové flexe a derivace, v dalších oddílech již jenom se slovesným materiálem.

2.1 Kořen může obsahovat jakýkoliv foném (či jeho variantu, v tabulce uvádíme pouze fonémy):

Tabulka 2	okluzivy				nazály	sonanty	sykav.
veláry	k	kh	g	gh			
palatály	c	ch	j	h		y	ś
dentály	t	th	d	dh	n	r/l	s
labiály	p	ph	b	bh	m	v	

2.2 V derivativních a flektivních elementech nacházíme pouze tyto fonémy (a jejich varianty, uvádíme opět pouze fonémy):

Tabulka 3	okluzivy				nazály	sonanty	sykav.
veláry	k						
palatály	c	ch		h		y	
dentály	t	th	d	dh	n	r/l	s
labiály	p			bh	m	v	

Z těchto fonémů pouze ty tučně vytištěné vstupují v syntagmatech do bezprostředního kontaktu s předchozím konsonantem. Zajímavé je, že právě tyto (tučně vytištěné) fonémy se výlučně objevují v slovesných derivačních a flektivních elementech.

2.3 Z výše uvedených tabulek je jasné, že distribuce fonémů v staroindickém slově není rovnoměrná a že výskyt značného množství fonémů je vázán a omezen na kořen. Toto distribuční omezení je zároveň jedním z formálních prostředků vymezení kořene. Zajímavě koresponduje s postřehem Burrowovým (Burrow 1955: 289-293).

Ten si povšiml už dříve známé věci, totiž že některé kořeny obdobného nebo identického významu mají velmi podobnou formu; odlišující se od sebe často jen jiným finálním konsonantem kořene. Veden patrně inspirací Benvenistovou (Benveniste 1935), shromáždil soubor takových kořenů a jejich konsonantických rozšíření ve staroindičtině. Jeho soubor jsme přepracovali do názorné tabulky, příklady na neproduktivní kmenotvorná rozšíření sufixální povahy jsou dílem přímo podle z Burrowa (1955: 289-291), další doklady jsou vybrány z MacDonella (1916: 369-435) a Whitneye (2000b). Termínem *paralelní kořen* označujeme buď nerozšířený kořen, buď jinak rozšířený kořen):

Tab. 4	rozšířený kořen	význam kořene	paralelní kořen	význam kořene
<i>ar ~ r</i>	<i>dhar-</i>	„běžet“	<i>dhā-</i> (tj. <i>dhaX-</i>)	„běžet“
<i>an ~ n</i>	<i>kṣan-</i>	„zranit“	<i>śas-</i> <i>kṣad-</i>	„řezat“ „rozdělit“
	<i>khan-</i>	„kopat“	<i>a-kh-ara-</i>	„díra“
<i>as ~ s</i>	<i>bhyas-</i>	„děsit“	<i>bhī-</i> (PS <i>bhay-/bhe-</i>)	„děsit“
	<i>akṣ-</i>	„získat“	<i>aś-</i>	„získat“
	<i>bhakṣ-</i>	„porcovat, jíst“	<i>bhaj-</i>	„dělit“
<i>am ~ m</i>	<i>dram-</i>	„běžet“	<i>drā-</i> (tj. <i>draX-</i>)	„běžet“
	<i>gam-</i>	„jít“	<i>gā-</i> (tj. <i>gaX-</i>)	„jít“
<i>ay ~ y</i>	<i>kṣi-</i> (PS <i>kṣay-/kṣe-</i>)	„vládnout“	<i>kṣ-atra-</i>	„síla“
<i>av ~ v</i>	<i>sru-</i>	„téci“	<i>sar-it-</i>	„řeka“

	(PS <i>sraV-/sro-</i>)			
-t	<i>cit-</i> (PS <i>cet-</i>)	„vnímat“	<i>ci-</i> (PS <i>cay-/ce-</i>)	„vnímat“
-th	<i>mith-</i> (PS <i>meth-</i>)	„měnit“	<i>miš-</i>	„vyměňovat“
-d	<i>kṣad-</i>	„rozdělit“	<i>śas-</i> <i>kṣan-</i>	„řezat“ „zranit“
	<i>pīd-</i>	„tlačit“	<i>piṣ-</i>	„drtit“
	<i>chid-</i> (PS <i>ched-</i>)	„řezat“	<i>chi-</i> (PS <i>chay-</i>) <i>chā-</i> (tj. <i>chaX-</i>)	„řezat“
-dh	<i>sprdh-</i> (PS <i>spardh-</i>)	„uspokojit“	<i>spr-</i> (PS <i>spar-</i>)	„zvítězit“
-p	<i>dap-</i>	„zářit“	<i>dyut-</i> (PS <i>dyot-</i>) <i>div-</i> (PS <i>dev-</i>)	„zářit“
-bh	<i>stubb-</i> (PS <i>stobh-</i>)	„chválit“	<i>stu-</i> (PS <i>stav-/sto-</i>)	„chválit“
-c	<i>sic-</i> (PS <i>sec-</i>)	„lít“	<i>syand-</i>	„pohybovat“
-j	<i>yuj-</i> (PS <i>yof-</i>)	„spojit“	<i>yu-</i> (PS <i>yav-/yo-</i>)	„spojit“
-h	<i>dṛh-</i>	„rozhodovat“	<i>dṛ-</i> 2.	„dbát“
-X	<i>gā-</i> (tj. <i>gaX-</i>)	„jít“	<i>gam-</i>	„jít“

Burrowem rozpoznané neproduktivní příznaky (naš komponent *X* nelze podle údajů ze staroindického materiálu fonologicky zařadit, proto jej v tabulce neuvádíme) si můžeme zobrazit v tabulce, která se velmi neliší od námi výše uvedeného seznamu v nejlevějším sloupci tabulky č. 4 (nápadné je chybění velár):

Tabulka 5	okluzivy				nazály	sonanty	sykav.
veláry							
palatály	d		j	h		y	
dentály	t	th	d	dh	n	r/l	s
labiály	p			bh	m	v	

3 Stupně sonority a stavba kořenových konstant

Výše uvedené omezení distribuce není jediným typickým strukturálním jevem ve stavbě sti. kořene.

Pokud si budeme jednotlivé konsonanty klasifikovat do čtyř stupňů sonority, totiž na okluzivy (T), sykavky (S), nazály (N) a sonanty (R), zjistíme, že distribuce jednotlivých sonoritních tříd v kořenových konstantách není nahodilá, ale pravidelná.

3.1 Vzorce kořenové iniciály

Kořenová iniciála ve staroindičtině může být tvořena buď žádným (tj. zcela chybí), nebo jedním až třemi konsonanty

3.1.1 Nulová iniciála

Mezi kořeny s nulovou iniciálou řadíme kořeny jako je *as-* „být“ atd. Pro náš další výklad o sonoritní hierarchii jsou nezajímavé, z hlediska stavby kořene je však pozoruhodné, že existují kořeny s pouhou jedinou konstantou a že takovými kořeny jsou vždy kořeny s nulovou iniciálou. Koda totiž, jak uvidíme níže, nikdy nechybí.

3.1.2 Jednokonsonantická iniciála může být tvořena konsonantem jakéhokoliv stupně sonority – okluzivou (*kar-* „dělat“), sykavkou (*sad-* „sedět“), nazálou (*nam-* „klanět“), sonantou (*raḁ-* „chránit“). Všechny védské příklady viz tabulka:

Tab. 6	T		
		k	<i>kr-</i>
		kh	<i>khād-</i>
		g	<i>gam-</i>
		gh	<i>ghas-</i>
		c	<i>car-</i>
		ch	<i>chid-</i>
		j	<i>jan-</i>
		h	<i>han-</i>
		t	<i>takṣ-</i>
		d	<i>damś-</i>
		dh	<i>dhā-</i>
		p	<i>pat-</i>
		ph	<i>phaṇ-</i>
		b	<i>bandh-</i>
		bh	<i>bhaj-</i>
	S	ś	<i>śah-</i>
		s	<i>sad-</i>
	N	n	<i>nam-</i>
		m	<i>man-</i>
	R	y	<i>yam-</i>
		r	<i>ran-</i>
		l	<i>likh-</i>
		v	<i>vac-</i>

3. 1. 3 Dvukonsonantická iniciála může být tvořena buď třemi typy trsů se sykavkou v levé pozici: *ST/SR/SN* (*sthā-* „stát“, *śru-* „slyšet“, *snih-* „milovat“); buď třemi typy trsů s okluzivou v levé pozici: *TR/TN/TS* (*prath-* „rozsévat“, *jñā-* „vědět“,

kṣip- „házet“); buď jediným typem s nazálou v levé pozici: *NR* (*mrad-* „drtit“); a jediným typem se sonantou v levé pozici (touto sonantou je navíc vždy *v*): *RR* (*vyath-* „rozšiřovat“). Všechny védské příklady jsou opět uvedeny v tabulce:

Tab. 7	TR		
		kr	<i>kram-</i>
		khy	<i>khyā-</i>
		gr	<i>grabh-</i>
		cy	<i>cyu-</i>
		jy	<i>jyā-</i>
		jv	<i>jval-</i>
		hr	<i>hrī-</i>
		hv	<i>hvā-</i>
		ty	<i>tyaj-</i>
		tr	<i>tras-</i>
		tv	<i>tviṣ-</i>
		dy	<i>dyut-</i>
		dr	<i>drā-</i>
		dv	<i>dviṣ-</i>
		dhy	<i>dhyā-</i>
		dhr	<i>dhrāj-</i>
		dhv	<i>dhvan</i>
		py	<i>pyā-</i>
		pr	<i>prath-</i>
		pl	<i>plu-</i>
		br	<i>brū-</i>
		bhr	<i>bhraṁś-</i>
	TS	kṣ	<i>kṣar-</i>
		ts	<i>tsar-</i>
		ps	<i>psā-</i>
	TN	jñ	<i>jñā-</i>
		hn	<i>hnu-</i>
	ST	ṣṭh	<i>ṣṭhīv-</i>
		sk	<i>skand-</i>
		st	<i>stambh-</i>
		sth	<i>sthā-</i>
		sp	<i>spāś-</i>
		sph	<i>sphur-</i>

	SN	śn	<i>śnath-</i>
		sn	<i>snā-</i>
		sm	<i>smi-</i>
	SR	śy	<i>śyā-</i>
		śr	<i>śram-</i>
		śv	<i>śvas-</i>
		sy	<i>syand-</i>
		sr	<i>sraṁs-</i>
		sv	<i>svar-</i>
	NR	my	<i>myakṣ-</i>
		mr	<i>mrad-</i>
		ml	<i>mlā-</i>
	RR	vy	<i>vyath-</i>
		vr	<i>vraj-</i>

3.1.4 Tříkonsonantické iniciální trsy jsou doloženy pouze třemi typy vzorců: *STR-/TSR/TSN-* (*styā-* „tuhnout“, *kṣvid-* „bzuchet“, *kṣṇu-* „vlhnout“).

Tab. 8			
	TSN	kṣṇ-	<i>kṣṇu-</i>
	TSR	kṣv-	<i>kṣvid-</i> (B.)
	STR	sty-	<i>styā-</i> (B.)

3.2 Kořenová koda je tvořena jedním až třemi konsonanty.

3.2.1 Výjimkou jsou jediné kořeny typu $C_xā-$ (x tu značí počet konsonantů od jedné do dvou). U nich však tvoří obligátní délka ekvivalent konsonantickému zakončení. Neexistují totiž žádné kořeny typu C_xa- , proto musíme obligátní délku chápat jako „náhradní dloužení“. Diachronní vývoje z tohoto faktu jsou obecně známy (tzv. „laryngální“ teorie).

3.2.2 Jednokonsonantické kody mohou být tvořeny konsonantem jakéhokoliv stupně sonority: *T* (*pat-* „letět“), *S* (*vas-* „bydlet“), *N* (*nam-* „klanět“), *R* (*kṣar-* „plynout“):

Tab. 9	T		
		k	<i>śak-</i>
		gh	<i>dagh-</i>
		c	<i>ac-</i>
		j	<i>aj-</i>
		h	<i>vah-</i>
		ḍ	<i>īḍ-</i>

		t	<i>pat-</i>
		th	<i>nāth-</i>
		d	<i>kṣad-</i>
		dh	<i>idh-</i>
		p	<i>tap-</i>
		bh	<i>ubh-</i>
	S	ś	<i>aś-</i>
		s	<i>as-</i>
	N	ṇ	<i>mṛṇ-</i>
		n	<i>kan-</i>
		m	<i>gam-</i>
	R	y	<i>ci-</i> (PS <i>cay-</i> ~ <i>ce-</i>)
		r	<i>kar-</i>
		l	<i>jval-</i>
		v	<i>av-</i>

3.2.3 Dvoukonsonantická koda je tvořena buď podle vzorců ukončených na sykavku (TS/NS/RS) (*rakṣ-* „chránit“, *amś-* „dosáhnout“, *tras-* „vyděsit“), buď dle vzorců RT, RN, RR, NT (*valg-* „skočit“, *ven-* „toužit“, *jūrv-* „pojídat“, *īnkh-* „houpat“), výjimečně (ST) (*vraśc-* „vyříznout“).

Sekvence komponentů *cch* je v této formě k zastížení pouze uvnitř slova, na začátku slova je vždy pouze *ch*, v komplementární distribuci, tj. pokud se původní iniciální *ch* dostane do vnitroslovní pozice, nacházíme geminátu (kořen *chid-* „odseknout“ má ao. neaugmentovaný tvar *chittās* oproti augmentovanému *áčchaitṣīt*). Proto chápeme *cch* jako (semi)geminátu a výjimku ze systému. Podrobněji jsme se otázce *ch* věnovali v Šefčík (2004: 38).

Ojedinelé jsou i dva kořeny na dvě okluzivy: *majj-* „tonout“ a *ubj-* „nutit“. Obě mají velmi nejistou etymologii (viz patřičná hesla v KEWA), patrně se jedná o (v případě prvního kořene i syntagmaticky pozměněné) neproduktivně sufígované standardní kořeny. K neproduktivním kořenovým sufixům viz výše oddělení 2.3 a tam uvedené odkazy.

3.2.3.1 Pozdější (klasický) sanskrt má u některých kořenů atypickou kodu tvořenou dvěma konsonanty. Jedná se o kořeny jako jsou *kuṭṭ-* „rozdělit“, *hikk-* „vzlykat“, *katth-* „žvanit“. Tyto, ve Védách nedoložené, kořeny jsou patrně produktem typické pozdní (prákrtové) asimilace a derivačních sufixů (o principu tohoto procesu viz Šefčík 2000: 27-29). Tak například kořen *katth-* vznikl po asimilaci kody kořene **kath-* se sufixem *-ya*, *kuṭṭ-* „rozdělit“ je prákrtizovaný kořen *kṛṭ-* „dělit“, *hikk-* „vzlykat“ je

nepochybně onomatopoický atd. (viz patřičná hesla v KEWA, Whitney 2000b).

Tab. 10	TT	jj	<i>majj-</i>	
		bj	<i>ubj-</i>	
		cch	<i>pracch-</i>	
	TS	kṣ	<i>takṣ-</i>	
		pś	<i>rapś-</i>	
	ST	śc	<i>vraśc</i>	
	NT	ñkh	<i>īñkh-</i>	
		ñj	<i>bhañj-</i>	
		m̐h	<i>maṁh-</i>	
		nd	<i>krand-</i>	
		ndh	<i>randh-</i>	
		mbh	<i>jambh-</i>	
		NS	mś	<i>amś-</i>
			m̐s	<i>taṁs-</i>
		RT	ykh	<i>likh</i> (PS: <i>lekh-</i>)
			yc	<i>ric-</i> (PS: <i>rec-</i>)
	yj		<i>tij-</i> (PS: <i>tej-</i>)	
	yh		<i>dih-</i> (PS: <i>deh-</i>)	
	yt		<i>cit-</i> (PS: <i>cet-</i>)	
	yth		<i>mith-</i> (PS: <i>meth-</i>)	
	yd		<i>chid-</i> (PS: <i>ched-</i>)	
	ydh		<i>edh-</i>	
	yp		<i>kṣip-</i> (PS: <i>kṣep-</i>)	
	yph		<i>riph-</i> (PS: <i>reph-</i>)(AV, B.)	
	ybh		<i>ribh-</i> (PS: <i>rebh-</i>)	
	rc		<i>pṛc-</i> (PS: <i>parc-</i>)	
	rj		<i>ṛj-</i> (PS: <i>arj-</i>)	
	rh		<i>ṛh-</i> (PS: <i>tarh-</i>)	
	rt		<i>kṛt-</i> (PS: <i>kart-</i>)	
	rd		<i>ṛd-</i> (PS: <i>tard-</i>)	
rdh	<i>vṛdh-</i> (PS: <i>vardh-</i>)			
rp	<i>ṛp-</i> (PS: <i>tarp-</i>)			
RS	yś	<i>diś-</i> (PS: <i>deś-</i>)		

		yṣ	īṣ-(PS: eṣ-)
		rś	krś- (PS: karś-)
		rṣ	tru- (PS: tarṣ-)
		vś	kruś- (PS: kroś-)
		vṣ	duṣ-(PS: doṣ-)
	RN	yn	ven-
		lg	valg-
		lp	klp- (PS: kalp-)
		lph	gulph- (AV.)
		vc	mruc- (PS: mroc-)
		vj	bhuj- (PS: bhoj-)
		vh	duh- (PS: doh-)
		vth	pruth- (PS: proth-)
		vd	tud- (PS: tod-)
		vdh	krudh- (PS: krodh-)
		vp	kup- (PS: kop-)
	RR	rv	jūrv-

3.2.4 Tříkonsonantická koda je tvořena podle dvou typů vzorců. Jedním je *-RTS* (*mikṣ-* PS: *mekṣ-* „míchat“), druhým *-RST* (*ceṣṭ-* „bodnout“). V Rgvědu není doložen ani jeden z nich, pouze v Atharvavědu a dalších, ještě mladších textech.

Tab. 11	RST	yṣṭ	ceṣṭ- (AV)
	RTS	rts	bharts- (AV, C.)

3.3 Zrcadlový efekt v uspořádání

Pečlivý pozorovatel jednotlivých vzorců iniciály i kody si jistě povšiml, že jsou obě konstanty k sobě zrcadlově poroční:

Tabulka 12:

kořenová iniciála		kořenová koda
STR- styā-	↔	-RTS bharts-/mikṣ- (PS mekṣ-)
TSR- kṣvel- (B.)	↔	-RST ceṣṭ-
TSN- kṣṇu-	↔	-NST (nedoloženo)

ST- sthā-	↔	-TS bhakṣ-
SN- snā-	↔	-NS tamś-
SR- śvas-	↔	-RS trṣ- (PS tarṣ-)
TS- tsar-	↔	-ST vraśc-
TN- hnu-	↔	-NT jambh-
TR- brū-	↔	-RT valg-
NR- mrād-	↔	-RN ven-
RR- vyath-	↔	-RR jūrv-

3.4 Sonoritní pravidelnost ve stavbě konstant

Z výše uvedených údajů je zřejmé, že sanskrit ve stavbě kořenových konstant respektuje jasné pravidlo hierarchie sonority jednotlivých komponentů daného konsonantického trsu.

Tato závislost však není foneticko-mechanická, jak bychom očekávali, tj. v elementární struktuře iniciály *T-S-N-R*, kody potom *R-N-S-T*, ale složitější.

3.4.1 Předvedeme si celý systém na kořenové iniciále.

Staroindická syntagmatika dělí iniciální fonetickou sonoritní sekvenci na soubor dvou podsekvencí: jedna, kterou si můžeme označit jako **silnou sekvenci**, se skládá z okluzivy a sykavky (obstruentů), a druhá, kterou si můžeme označit jako **slabou sekvenci**, se skládá z nazály a sonanty (sonor). Kořenová iniciála se skládá vždy ze silné a slabé sekvence (v tomto pořadí), kořenová koda má vzhledem ke kořenové iniciále zrcadlově pořadí slabé a silné sekvence.

3.4.2 Další zákonitostí sti. syntagmatiky je metateze uvnitř silné sekvence, kdy je pořadí *T-S*, zaměněno na *S-T*. Slabá sekvence nemetatezuje ani v iniciále, ani v kodě (podléhá ovšem zrcadlovému efektu):

Tab. 13	Fonetická stupnice sonority	<i>T-S-N-R</i>	
	Staroindické sekvence iniciály	<i>T-S</i> <i>N-R</i>	
	Metatezované varianty iniciály	<i>T-S</i> <i>N-R</i>	<i>S-T</i> <i>N-R</i>

Metatezi uvnitř sekvencí zastihujeme i v případě kořenové kody, je analogická té iniciální:

Tab. 14	Fonetická stupnice sonority	<i>R-N-S-T</i>	
	Staroindické sekvence kody	<i>R-N</i> <i>S-T</i>	slabá sekvence silná sekvence
	Metatezované varianty kody	<i>R-N</i> <i>S-T</i>	<i>R-N</i> <i>T-S</i>

Staroindický systém sekvencí umožňuje v slabé sekvenci i homoorganickou variantu s dvěma sonantami, a to jak v iniciále, pak i v kodě. Tato kombinace je ale možná pouze v případě, kdy není přítomna silná sekvence. Vzácná homoorganická varianta s dvěma okluzivami v silné sekvenci kody je výsledkem uplatnění analogie – zde ovšem chybí sekvence slabá.

Vidíme tedy, že trsy obsahující jenom okluzivy a sykavky jsou vlastně trsy obsahujícími pouze silnou sekvenci (silnosekvenčními), trsy se sykavkou či okluzivou a nazálou či sonantou jsou vlastně obousekvenční, trsy jenom s nazálami či sonantami jsou slabosekvenční.

4 Shrnutí

Předvedli jsme si některé vzorce a distribuční pravidla, jež můžeme pozorovat při stavbě staroindického kořene.

Překvapujícím zjištěním je radikální omezení počtu fonémů, které se vyskytují i mimo kořen.

Pozoruhodným, ovšem očekávaným zjištěním je omezení možných kombinací konsonantů při tvoření kořenových konstant tím, že jsou tyto kombinace podřízeny striktnímu a omezenému množství vzorců sonoritní hierarchie.

Použité zkratky a symboly:

ao.	Aorist
AV.	Atharvavéd
B.	Bráhmany
C.	klasický sanskrt
DS	zdloužený stupeň ablautu
fut.	futurum
N	jakákoli nazála
ppp.	pasivní préteritní participium
př.	perfektum
ps.	prézens
PS	plný stupeň ablautu
RS	redukovaný (nulový) stupeň ablautu
R	sonanta (tj. v sti. <i>y, r, l, v</i> nebo druhá složka

	diftongu)
Ṛ	slabičná sonanta (tj. ve sti. <i>i, u, ṛ, ḷ</i> , případně <i>ī, ū</i>)
S	jakákoli sykavka
sti.	staroindický, zde védský sanskrt
sykav.	sykavka (<i>y</i>)
T	jakákoli okluziva
V	jakýkoli vokál

LITERATURA:

- BENVENISTE, E. (1935). *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris: Adrien Maisonneuve
- BLOOMFIELD M. & EDGERTON, F. (1932): *Vedic Variants II (Phonetics)*, Philadelphia: Special Publications of the Linguistic Society of America
- BURROW, T. (1955): *The Sanskrit Language*, London: Faber and Faber
- ERHART, A. (1980): *Struktura indoíránských jazyků*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně
- GRASSMANN, H. (1873): *Wörterbuch zum Rig-veda*, Leipzig: F. A. Brockhaus
- IVANOV & ТОПОРОВ (1960) = ИВАНОВ, В. В. & ТОПОРОВ, В. Н. (1960): *Санскрит*, Москва: Издательство восточной литературы
- KEWA = MAYRHOFER (1953-1976)
- KURIŁOWICZ, J. (1940): *J. Le problème de la racine, réponses au questionnaires*, In: *Vème Congrès International des Linguistes*, Bruges: Imprimerie Sainte Catherin
- MACDONELL, A. A. (1910): *Vedic Grammar (Grundriss der Indo-arischen Philologie und Altertumskunde I. 4)*, Strassburg: Karl J. Trübner
- MACDONELL, A. A. (1916): *A Vedic Grammar for Students*, Oxford: Clarendon Press
- MAYRHOFER, M. (1953-1976): *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen I-III*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchshandlung
- RENOU, L. (1952): *Grammaire de la langue védique*, Lyon, Paris: IAC
- RIX, H. (1998): *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag
- ŠEFČÍK, O. (2000): Příznakovost konsonantů ve staroindických trsech a jejich reflexe ve středooindických jazycích. *SPFFBU A 48*, 19-30
- ŠEFČÍK, O. (2004): Klasifikace okluzivních konsonantů staroindičtiny. *SPFFBU A 52*, 37-45
- WACKERNAGEL, J. (1896): *Altindische Grammatik, I. Lautlehre*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht
- WERBA, C. H. (1997): *Verba Indoarica. Die primären und sekundären Wurzeln der Sanskrit-Sprache, Pars I: Radices Primariae*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- WHITNEY, W. D. (2000a): *Sanskrit Grammar*, Delhi: Motilal Banarsidas
- WHITNEY, W. D. (2000b): *The Roots, Verb-forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language*, Delhi: Motilal Banarsidas